

Patrik Lundell:

Pressen i provinsen. Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750-1850

Lund: Nordic Academic Press, 2002, 384 p., ISBN 91-89116-45-3

Idéhistorikern Patrik Lundells avhandling *Pressen i provinsen. Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750-1850*, som lades fram vid Lunds universitet i slutet av 2002, ger intresseväckande bidrag till den historiskt inriktade medieforskningen i Sverige. Genom en grundlig inventering av tidningspressen i Östergötland, dess innehåll, produktionsförhållanden och sociokulturella förankring, belyser Lundell en viktig historisk period ur nya vinklar. Hans huvudsakliga ambitioner är två: att lyfta fram landsortspressens pionjärblad som aktörer i historien, och att problematisera det vedertagna sambandet mellan den så kallade moderna pressens (framför allt *Aftonbladets*) genombrott och etablerandet av en demokratisk offentlighet. I det följande kommer jag först att återge huvuddragen i avhandlingen, och därefter diskutera några av de problem jag funnit i framställningen.

Lundell urskiljer två alternativa berättelser i svensk presshistoria: den traditionella framstegshistorien, där pressutvecklingen äger rum som konsekvens av teknologiska och samhällsliga förbättringar, respektive den Habermas-influerade berättelsen om pressen som uttryck för en framväxande offentlighet och så småningom demokrati. Han tidsfäster Habermas idealtypiska offentlighet till 1800-talet, och menar att offentlighetens etablering för svenskt vidkommande åtminstone i presshistorien har fått sammanfalla med *Aftonbladets* stora tid på 1830-talet. Den historia han själv vill berätta ser emellertid annorlunda ut, och tar sin början redan på 1750-talet.

I bokens första del, betitlad "En medborgerlig tidningslitteratur, 1700-tal", visar Lundell, med hjälp av detaljrika beskrivningar av Linköpings och Norrköpings tidningsbestånd, prenumeranter, sociala sammansättning etc, att det var en Habermasiansk "elit inom eliten" som utgjorde tidningarnas främsta stöttepelare. Denna krets uppfattade sig dock inte i första hand som medlemmar av en elit utan som medborgare i en nation, och därmed i innehav av rätten att yttra sig offentligt, det vill säga i pressen. Det sena 1700-talets tidningar fylldes följaktligen i hög grad av insänt material från läsekreten, och tidningsutgivarens roll var huvudsakligen att redigera och sammanställa dessa insändare. Den största skillnaden mellan 1700-talstidningarna och den så kallade moderna pressen var, menar Lundell,

att tryckfriheten på 1700-talet betraktades ur ett nationellt perspektiv, det vill säga som något som i första hand skulle hjälpa nationen till upplysning och välstånd, snarare än att tillfredsställa individuella krav och behov. Detta i kombination med det faktum att tidningarna i stor utsträckning skrevs av läsarna, gör provinspressen till ett tydligt exempel på vad Lundell kallar "en medborgerlig tidningslitteratur", alltså en press som såg som sin huvuduppgift att vara en arena för det offentliga samtalet och sprida allmänhetens diskussion i för nationen nyttiga och viktiga frågor. I en intressant exposé över begreppen politik, parti och opinion ur idéhistoriskt perspektiv argumenterar Lundell för att den provinsiella pressen tvärtemot vad den vedertagna historieskrivningen säger var både politisk, granskande och en betydelsefull idéspriadare.

Denna medborgerliga tidningslitteratur uppvisar i själva verket större likheter med Habermas ideala offentlighetsmodell än 1800-talets moderna press, menar Lundell, och vill med detta ifrågasätta den traditionella presshistoriska kopplingen mellan Habermas idealtypiska offentlighet och 1800-talspressen.

Nya ideal

Lundell anser, i enlighet med tidigare presshistorisk forskning, att pressen genomgick viktiga förändringar under 1800-talets första hälft. Han är dock inte ense med tidigare forskning om att dessa förändringar enbart var av godo. Dessutom vill han undvika att peka ut en bestämd brytpunkt för den moderna pressens genombrott, och argumenterar för att förändringarna bör betraktas som en långt utdragen process – utdragen därför att det rör sig om värderingsförändringar snarare än utveckling och modernisering. Som rubriken till bokens andra del antyder ("Marginalisering och modernt genombrott, 1790-1840"), handlar det om nya journalistiska ideal som gradvis undantränger de tidigare.

Den franska revolutionen utgör ett viktigt kontextuellt incitament till förändringarna av pressen. Utrikesnyheter fick under denna period allt större plats i tidningarna, men Lundell menar att det opinionsbildande inslaget i 1700-talets press härvidlag har överskattats. Det var nyheternas politiskt dramatiska innehåll – berättelser om revolution och samhällsom-

vandlingar – som påverkade läsarna, snarare än aktiv opinionsbildning från tidningarnas sida, enligt Lundell. Benämningen politiska tidningar innebar på 1700-talet tidningar med opartiskt relaterat (utländskt) nyhetsinnehåll, och först i början av 1800-talet förändras begreppet politik och kommer alltmer att bli synonymt med åsikter. Tidningsutgivarens åsikter och kommentarer ges då undan för undan mera utrymme än medborgarnas insända inlägg, vilket inleder en professionalisering av redaktörsrollen. Sett utifrån 1700-talets tidningsideal kan man säga att de moderna, professionella publicisterna, som drev en konsekvent politisk linje och inte tillät oliktankandes kommentarer till världshändelserna, snarast inskränkte offentligheten, åtminstone ur de enskilda medborgarnas perspektiv.

En oberoende profession

Kontrollen av det tryckta ordet i 1800-talets början handlade i stor utsträckning om att begränsa spridningen av dessa utrikesnyheter, tidningarnas ”politiska” material. Censuren av utrikesmaterialet kom dock också att vara hämmande för professionaliseringen av journalistiken, menar Lundell. Denna koppling mellan utrikesnyhetsrapportering och professionalisering återkommer han till, dock utan att riktigt reda ut den, i en intressant diskussion om begreppet professionalisering. I motsats till den gängse definitionen, vilken innebär att endast de journalister som inte understöddes ekonomiskt av kungamakten var professionella, argumenterar Lundell för att personer som avlönades för att arbeta på heltid som just journalister rimligen borde betraktas som mera professionella än personer som hade journalistiken som bisyssla och ett annat arbete för sin huvudsakliga försörjning. Detta är naturligtvis praktiskt omöjligt, eftersom självständigheten i förhållande till den politiska makten är så central i journalistikens uppfattning om sin egen profession, men Lundell kunde ha gjort en poäng av att reflektera över vad det har inneburit för journalistiken att premiera oberoendet, fristående från alla särintressen, så starkt. Det journalistiska egenintresse som driver fram denna autonomi riskerar nämligen i sin förlängning att gynna en kommersiellt grundad journalistik, vilket betyder att det politiska oberoende man eventuellt uppnår ersätts av ett ekonomiskt beroende, som knappast är mindre problematiskt. Om detta handlar dock inte Lundells diskussion.

Tidningen *Argus* tog redan på 1820-talet stark ställning i kampen mot allt som kunde uppfattas som egenintressen från andra aktörers sida – man deklare-

rade klart och tydligt att endast redaktionens åsikter skulle spridas i tidningen, och inga insända bidrag trycktes. Detta innebar att *Argus* faktiskt agerade rakt motsatt Habermas offentlighetsideal och dess krav på diskursiv jämlikhet, genom att helt enkelt vägra bortse ifrån vem som förde pennan. *Argus*-publicisterna Johansson och Scheutz fick hård kritik av andra tidningar för sin naiva föreställning om publicistisk autonomi, som man menade förutsatte ett absolut – och därför omöjligt – oberoende av alla samhällsband överhuvudtaget. Historien har dock visat att det blev *Argus*-redaktörernas synsätt som till sist segrade, medan kritikerna av denna nya publicistroll kämpade förgäves för bevarandet av ett medborgerligt samtal i tidningsspaltarna.

Omtolkning av *Aftonbladets* roll

Lundell vill vederlägga, eller åtminstone ifrågasätta, uppfattningen att *Aftonbladet* slog ned som en bomb i svensk press och drev på tidningarnas utveckling både kvantitativt och kvalitativt. Den samlade pressens stadigt ökande upplagekurva uppvisar inget dramatiskt uppsving efter *Aftonbladets* entré, och beträffande kvaliteten i tidningarnas journalistiska innehåll framhåller Lundell att den lokala konkurrensen fungerade som incitament för förändringar av journalistiken i betydligt högre grad än *Aftonbladet* och andra huvudstadstidningar. Presshistoriens entydiga bild av *Aftonbladet* som en förebild för landsortspressen bör därför nyanseras, menar han. Denna traditionella bild är ensidigt fokuserad på att beskriva liberalismens framväxt i termer av en rätlinjig utveckling. Lundell argumenterar istället för att landsortspressens s.k. emancipation från *Aftonbladets* dominans innehöll inslag av konservatism parallellt med anspråk på att företräda den sanna och rätta liberalismen – något som man alltså fränkände *Aftonbladet*. En ”äldre” eller möjligen mera bakåtsträvande (konservativ) typ av liberalism vägrade att falla in i politiskt partitänkande, och tidningarnas uppgift skulle enligt detta synsätt vara att företräda den opartiska sanningen och det allt besegrande förnuftet (ett idéav från upplysningstiden). Det är således inte möjligt, menar Lundell, att beskriva presshistorien i termer av liberala tidningars seger över konservativa – åtminstone inte om man ska använda begreppen på tidsenligt sätt:

Motsatsen till den liberala parti- och opinionstidningen *Aftonbladet* är inte nödvändigtvis en konservativ dito. Motsatsen kunde vara den som ville vara en tidning öppen för alla åsikter (s 180).

En motsättning mellan huvudstadspress och provinspress blir emellertid allt tydligare under 1830-talet, och avståndstaganden från den vulgära ”rabulismen” i stockholmspressen ledde till ett ökat inflöde av både insändare och läsare i regionpressen. Konsekvenserna av denna schism blev omvälvande, menar Lundell. Situationen krävde nämligen att landsortspresen tog ställning, vilket innebar en förändrad publicistisk attityd som låg helt och hållet i linje med den ”modernisering” av pressen som *Aftonbladet* initierade. Att deklarerat en ståndpunkt och överge den gamla opartiskheten innebar i sig att godta det nya partitänkandet, det vill säga den politisering av pressen som liberalismen medförde. Omkring 1845 hade landsortstidningarna gått förbi *Aftonbladet* i upplaga. Stridigheterna var då förbi, *Aftonbladet* kallades ”landsortspresens äldre broder” och alla var – enligt den traditionella historieskrivningen – nöjda med liberalismens seger. Lundell understryker att landsortspresen alltså de facto gjorde samma sak som *Aftonbladet*, trots att man opponerade sig mot den och anklagade den för åsiktsförtryck och uppvisning:

I historien om landsortstidningarnas emancipation kan man se hur dessa gradvis blev moderna opinionsorgan. I försöken att emancipera sig liknade de alltmer sin förtryckare. För att vara med, ja för att alls uppleva sig som förtryckt, måste tidningen framställa sig som och verkligen vara ett subjekt. Överhuvudtaget är föreställningen om en emancipation möjlig först inom en tidningslitteratur som antagit en modernare gestalt, där tidningarna uppfattas som och blivit subjekt (s 207).

Segrarna skriver historien

Lundell hävdar med eftertryck att förändringen av pressen och journalistiken mellan 1830 och 1850 var både större och mer genomgripande än den förändring som skedde under senare delen av 1800-talet. Redan under 1840-talet blev såväl professionalisering som kommersialisering allt viktigare medel i pressens strävan att nå en masspublik. Redaktionerna utökades med korrespondenter, professionellt skrivna texter konkurrerade ut läsarnas insända alster, de journalistiska genrerna stabiliserades och tidningarna departementaliserades. Dessutom ersattes frakturstilen av antikvan, sidformatet blev större och papperskvaliteten bättre, samtidigt som illustrationer började användas. Samtliga dessa faktorer bidrog till att etablera journalistiken som samhälls-

nyttig och journalisterna som en yrkeskår i demokratins tjänst.

Den liberala pressen började i linje med detta att nedteckna sin egen historia, med *Argus/Johansson & Scheutz* som föregångare och *Aftonbladet/Hierta* i hjälterollen, utan att bevärdiga den konservativa pressen med särskilt stor uppmärksamhet. Avsikten med denna framgångshistoria var naturligtvis att höja både Pressens och Publicistens status, i så hög grad att man rentav kan likna det vid en kampanj, skriver Lundell. Det var nu myten uppstod om den ädelmodige publicisten, osjälviskt kämpande för demokratiska rättigheter mot en förtryckande statsmakt – eller, med Lundells ord: ”Publicisten ska befinna sig i ett underläge under en despotisk makt.” Detta underläge utgör samtidigt det yttersta villkoret för journalistikens berättigande – en aldrig så fri press måste, enligt myten, oupphörligt kämpa för att bevara sin frihet gentemot det ständigt lurande hotet från en potentiellt fientlig överhet. De publicister och journalister som författade de första översikterna över svensk presshistoria (bl a Oscar Patric Sturzen-Becker 1845, Emil Key 1883) angav således strikta ramar för hur historien skulle tolkas. Lundell påpekar med rätta att segrarna även i detta fall skrev historien, och framhåller – aningen övertydligt – att nutida beskrivningar av presshistorien som i allo överensstämmer med den syn som etablerades redan på 1840-talet bör betraktas med misstänksamhet.

Tappade trådar och kastade handskar

Den historiska utveckling Lundell tecknar innebär både en inskränkning och en utvidgning av offentligheten, i det att 1700-talets ”medborgerliga samtal”, där läsarna i stor utsträckning skrev tidningarna, övergår till den s.k. moderna pressens partipolitiska opinionsbildning, där publicisten/tidningsutgivaren håller ett vaksamt öga på att spaltutrymmet upptas av professionella skribenter med politiskt korrekta åsikter, samtidigt som perspektiven för diskussionen vidgas från det lokala och regionala till det nationella. Här kan man invända att den stora uppbyggnaden av samtalshorisonten ägde rum redan på slutet av 1700-talet, i samband med framför allt franska revolutionen och åtföljande ström av utrikesnyheter. Lundell gör inte riktigt reda för hur detta internationella material hanteras i de nya politiska tidningarna. Med argumentet att offentligheten blivit omöjlig att överblicka för lekmannen tog redaktörer/publicister befälet över de åsikter som framfördes i namn av den allmänna opinionen, och den diskuterande medborgaren som deltog i det of-

fentliga samtalet transformerades till en tidningsläsare som tog del av det offentliga samtalet utifrån en tidning som låg i linje med hans egen politiska uppfattning.

Lundell instämmer i kritiken mot Habermas förfallsvision, och tillerkänner den moderna pressen en emancipatorisk kraft i demokratiseringens tjänst. Han markerar ändå skillnaderna mellan att delta och ta del av, mellan åsiktsmajoritet och åsiktsrationalitet, och kommer fram till att den moderna pressen trots allt inte är en demokratiserad variant av den medborgerliga tidningslitteraturen. Därtill är frågan om vem som har makten att utforma det offentliga samtalet alltför avgörande. Och, påpekar han i ett understatement (s 282): ”Det är heller inte alldeles avgjort om en ny elit av maktägande, manliga publicister ur ett genusperspektiv verkligen ska ses som en entydig vinst i förhållande till en anonym och för alla öppen tidningslitteratur.” Här hänvisar Lundell till Joan B. Landes, som i sin bok *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution* (1988) argumenterar för att den borgerliga offentligheten som sådan faktiskt konstituerades av en grundläggande åtskillnad mellan könen, där män hade sin ”naturliga” plats i offentligheten, medan kvinnor lika ”naturligt” hörde hemma i den privata sfären. Detta resonemang anser Lundell emellertid inte kan tillämpas på den medborgerliga tidningslitteraturen, eftersom ”kvinnor ur eliten var långt mindre utestängda än både män och kvinnor ur lägre sociala skikt” (s 345). Som feministiskt intresserad medieforskare skulle jag gärna se empiriska belegg för detta inte okontroversiella påstående om klasskillnadens självklara dominans över könsskillnaden. Sådana får jag emellertid söka förgäves i Lundells avhandling, där endast 43 av personregistrets 522 namn är kvinnliga, och av dessa 43 endast 6 stycken figurerar som subjekt i hans berättelse.

Idéhistoriska studier i provinsen bidrar till att ”nyansera vedertagna sanningar”, menar Lundell. Detta är högt ställda ambitioner, som man bör vara säker på att kunna uppfylla innan man uttrycker dem explicit i en vetenskaplig avhandling. Jag kan inte uttala mig om Lundells effekter på idéhistoriens vedertagna sanningar, men som medie- och journalistikforskare måste jag beklaga den brist på både kunskap och ödmjukhet som fått Lundell att kategoriskt avfärda i princip all svensk medieforskning som okritisk och traditionell. Den minst sagt polemiska genomgången av tidigare forskning på området kunde med fördel ha ersatts av en tydlig åtskillnad mellan journalistikens mytologiska historieskrivning om den liberala pressen och den medie- och journalistikvetenskapliga versionen av historien, som har

betydligt mera kritiska utgångspunkter. Endast ett fåtal titlar finner nåd inför Lundells kritiska ögon, och vid sidan av dessa lämnas läsaren med en lång, svepande beskrivning av presshistorisk forskning utan namns nämnande, uppbyggd kring ”man anser”, ”det har hävdats” och olika passivformer (sid 11-12 i avhandlingen).

Så var det då det där med offentlighetsteorin, där Lundell (stödd på Dag Nordmarks *Det förenande samtalet*) avslöjar en grav missuppfattning av Habermas begreppsapparat. Lundells envisa läsning av Habermas marxist gör nämligen att stora delar av den intressanta tematiken kring 1700-talets idealtypiska borgerliga offentlighet går förlorade. Han menar att det är ”en grundläggande poäng” med Habermas offentlighetsteori att den ”bryter med publikens självförståelse genom att identifiera offentlighetsformen i fråga som just *borgerlig*. Bourgeoisien beskrev sig själv som en medborgerlighet men var inte desto mindre en bourgeoisie” (s 136). En sådan rent politisk tolkning av den borgerliga offentligheten saknar täckning hos Habermas, som i nämnda verk i stor utsträckning arbetat inom ramen för Frankfurtskolans kulturpessimistiska tradition. Om Lundell hade funderat över den tyska titeln till Habermas bok, eller om han rentav hade läst Mats Dahlkvists utmärkta förord till den svenska översättningen, hade han med säkerhet blivit medveten om att Habermas begrepp ”bürgerliche Gesellschaft” inte har samma konnotationer som när vi på svenska säger ”borgerlig” och menar ”kapitalistisk”. Det borgerliga samhället, eller på engelska ”civil society”, bör faktiskt likställas med ”det medborgerliga samhället”, eller varför inte ”det moderna borgarsamhället”.

Och tillåt mig att sätta ytterligare ett frågetecken för avhandlingens effekter på ”vedertagna sanningar”: Lundell framhåller som avhandlingens tydligaste poäng att 1700-talets pressideal om en öppen och fri åsiktskonkurrens (det han kallar den medborgerliga tidningslitteraturen) ”är intill förväxling likt” de egenskaper som i den Habermas-influenserade presshistorien ofta tillskrivs den liberala pressen under första hälften av 1800-talet. Kontentan av resonemanget är alltså att 1700-talets press är den som mest liknar Habermas idealsituation – men det sade ju redan Habermas...

Forskning och offentlighet

I samband med publiceringen ägnades Lundells avhandling en del positiv publicitet. Bland annat skrev historikern Henrik Höjer i *Svenska Dagbladet* (2003-01-28) att ”svensk presshistoria har fått ett

nytt centralt verk”, och att Lundell tagit sig an ”en krävande men sedan länge efterfrågad uppgift”, nämligen att fånga upp förändringar över tid inom pressutvecklingen. Som medieforskare blir man aningen häpen: vilka kan det vara som länge har efterfrågat forskning om pressutvecklingens förändringar, och varför har de i så fall förbiset den alltmer omfattande svenska journalistik- och medievetenskapliga forskningen på temat?

Lundell är dock inte den ende som trott sig beträda jungfrulig mark i sina studier av journalistiskt material. Såväl hans egen disciplin som statsvetenskapen och litteraturvetenskapen har vid upprepade tillfällen lyckats med konststycket att uppfinna hjulet – och de är lika stolta varje gång. På FSMK:s 25-årsjubileum i Malmö år 2002 talade till exempel statsvetaren Peter Esaiasson om vilka kritiska frågor han tyckte att medieforskarna borde

ställa, och hur han tyckte att medieforskarna borde besvara dessa frågor (Esaiasson 2003). Det var knappast aha-upplevelser hans förslag genererade bland de närvarande medieforskarna, snarare déjà vu-upplevelser. Samma kritik kan formuleras mot det tyska namnet för dagen, litteraturvetaren Friedrich Kittler, som får stor uppmärksamhet för sin ”upptäckt” av medieteknologiernas samband med den militära underrättelseapparaten. Medievetenskapen har uppenbarligen ingen offentlighet – och detta måste vi själva ta på oss.

Kristina Widestedt

JMK

Stockholms universitet

Referenser

- Esaiasson, Peter (2003) Omedvetna kommunikationsforskare?, i Carlsson, Ulla (red.), *Mångfald i medieforskningen*. Göteborg: NORDICOM-Sverige.
- Habermas, Jürgen (1984) *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Lund: Arkiv.
- Key, Emil (1883) *Försök till svenska tidningspressens historia*. Stockholm: Bonnier.
- Landes, Joan B. (1988) *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*. Ithaca: Cornell University Press.
- Nordmark, Dag (1989) *Det förenande samtalet. Om norrländsk lokalpress och den borgerliga offentlighetens etablering under 1800-talets första hälft*. Stockholm: Carlsson.
- Sturzen-Becker, Oscar Patric (1845) *Den nyare svenska skönlitteraturen och tidningspressen: en öfversigt i sex föreläsningar*. Köbenhavn.